

УДК 316.477 : 378.1

*Галина Горохова,
аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано роль та сутність професійної самореалізації особистості в системі вищої професійної освіти; розглянуто психолого-педагогічні аспекти професійного розвитку та соціальні фактори, що здійснюють визначальний вплив на професійну самореалізацію майбутніх фахівців; з'ясовано проблеми в роботі вищих навчальних закладів стосовно важливості розуміння професійної самореалізації особистості та шляхи їх розв'язання; визначено зміст і розкрито важливість кар'єро орієнтованого підходу в створенні відповідних умов для професійної самореалізації особистості в системі сучасної вищої професійної освіти.

***Ключові слова:** професійна самореалізація, особистість, вища професійна освіта, професійна орієнтація, професійна самосвідомість, професійне становлення, кар'єра.*

В статье проанализированы роль и сущность профессиональной самореализации личности в системе высшего профессионального образования; рассмотрены психолого-педагогические аспекты профессионального развития и социальные факторы, которые оказывают решающее влияние на профессиональную самореализацию будущих специалистов; раскрыты проблемы в работе высших учебных заведений относительно важности понимания профессиональной самореализации личности и пути их решения; обоснована суть и раскрыта важность карьерно-ориентированного подхода в создании соответствующих условий для профессиональной самореализации личности в системе современного высшего профессионального образования.

***Ключевые слова:** профессиональная самореализация, личность, высшее профессиональное образование, профессиональная ориентация, профессиональное самосознание, профессиональное становление, карьера.*

There was analyzed the role and core of the individual's professional self-realization in the high technical education system; there were examined the pedagogical and psychological aspects of the professional growth and the social factors having a considerable impact on the future engineers' professional self-realization; there were found out the problems of high education institute

concerning the importance of the individual's self-realization and the ways of their solution; there was defined the definition and revealed the priority of the career oriented strategy while developing accordingly with the factors of the individual's professional self-realization in the modern high vocational education system. The theoretical analysis gave an opportunity to conclude that the most essential problem in the individual's career development is a lack of his/her career orientations in the professional self-actualization under the modern working conditions. Such orientations are determined by individual's concept, talents, inducement, motives and values. A person follows them while choosing a career. The individual's career orientations are identified as individual's requirements to himself/herself as a professional and to his/her selected professional activity. Clearing up individual's personal interests and motives makes it possible to show up the possibility of realization of his/her working potential, the boost of social activity while organizing his/her own lifestyle.

Key words: *professional self-realization, individual, high vocational education, career orientation, professional self-actualization, professional formation, career.*

На всіх етапах розвитку суспільство піклувалося про передачу підростаючому поколінню професійного досвіду. З розвитком виробництва підвищувалися вимоги до працівників, що потребувало врахування їх уподобань і природних дарувань при профвідборі [2, с. 207].

Визначальним чинником змін у змісті праці є науково-технічний прогрес, який виявляється в автоматизації та механізації її процесів, удосконаленні обладнання, технологічних процесів. При цьому відбуваються зміни в структурі трудових дій, функції безпосередньої дії на предмет праці переходять від працівника до механізмів і машин, збільшуються затрати робочого часу на управління і технічне обслуговування знарядь праці, зростають самостійність і відповідальність трудових дій працівника, зменшуються затрати мускульної енергії, збільшується частка складної, кваліфікованої праці, зростають привабливість і змістовність праці [2, с. 103]. Під змістовністю праці слід розуміти наповненість її елементами творчості, розумової діяльності, різноманітністю виконуваних функцій, самостійністю трудових дій і відповідальністю за них [2, с. 103]. Усе це, безперечно, висуває нові вимоги до розширення умов для індивідуального розвитку особистості, її професійної самореалізації у світі.

Процес, пов'язаний із соціально-професійним зростанням, доцільно розглядати з точки зору впливу на нього різноманітних соціальних факторів. Сукупність цих факторів є умовний простір, у якому здійснюється процес соціальної самореалізації [10, с. 122]. Таким чином, глибинні соціальні процеси, обумовлені розвитком науки, технологій та

виробництва значною мірою визначають актуальність дослідження професійної самореалізації особистості в системі вищої професійної освіти як однієї з надважливих педагогічних проблем вищої школи XXI століття.

У нових соціально-економічних умовах професійна вища освіта підтверджує свій високий статус, оскільки саме вона буде сприяти переходу до інформаційного суспільства, а отже, і формуванню пріоритетів розвитку держави [5, с. 15]. І саме від розвитку кожної особистості буде залежати доля держави і нації. На сьогодні є завдання – таким чином модернізувати освіту, аби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників. Разом з тим якомога рішуче відірвати їх від того, що віджило. І головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожною особистістю [6, с. 242].

Дослідженням питань професійної самореалізації займалися такі науковці: Г. Дворецька, О. Кокун, М. Лукашевич, В. Радул, О. Малхазов, Є. Гудкова, В. Лозовецька, О. Мазяр, В. Кириченко, І. Файнман, І. Краснощок, І. Лебедик та ін.

У результаті аналізу наукових розвідок досліджуваної проблеми, вважаємо, що питання особливостей професійної самореалізації особистості в системі вищої професійної освіти залежить від низки соціальних факторів, які потребують глибинного теоретичного пізнання. Дослідження та розкриття існуючих проблем вищої школи в підготовці майбутніх фахівців дасть змогу найповніше проаналізувати психолого-педагогічний підхід їхнього розв'язання та визначити педагогічні умови для професійної самореалізації особистості в процесі професійного становлення.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі ролі та сутності професійної самореалізації в системі вищої професійної освіти; дослідженні психолого-педагогічних аспектів професійного розвитку та соціальних факторів, що здійснюють визначальний вплив на професійну самореалізацію майбутніх фахівців; розкритті істотних проблем в роботі вищих навчальних закладів стосовно важливості розуміння професійної самореалізації особистості та шляхи їх розв'язання; визначенні змісту та обґрунтуванні значущості кар'єро орієнтованого підходу в створенні відповідних умов для професійної самореалізації особистості в системі сучасної вищої професійної освіти.

Варто зазначити, що, аналізуючи питання вищої професійної освіти, слід звернути увагу на існуючі в цій сфері проблем, вивчення яких є безумовно часткою розкриття даної теми.

Наприклад Г. В. Дворецька в своїй роботі «Соціологія праці» пише, що в останні роки збільшилося трудове емігрування висококваліфікованої робочої сили із країни в пошуках роботи за кордоном, в результаті погіршується трудовий потенціал суспільства [2, с. 208].

Крім того, знижується рівень кваліфікації робітничих кадрів і фахівців, які тривалий час не працюють або перебувають у вимушених довготермінових відпустках через відсутність роботи [2, с. 208].

Спостерігається втрата цінностей професійної майстерності та освіти, психологічний страх перед ринком праці, неготовність досить значної частини безробітних до сприйняття сучасних реалій, нездатність застосувати свою робочу силу, неспроможність перевлаштуватися адекватно вимогам ринку, а отже – неможливість нормального відтворення власних професійних якостей [2, с. 208].

Сформована протягом кількох поколінь орієнтація на стабільність, низька адаптованість до соціальних зрушень, неготовність активно займатися влаштуванням власної долі, відсутність відповідної профагітаційної освіти надзвичайно ускладнює використання особистісного трудового потенціалу [2, с. 208].

Професійне навчання кадрів, зростання їх професійної майстерності в період структурних змін починає набувати особливого значення. Надзвичайно важливим є усвідомлення необхідності переорієнтації молоді з «інфантильного» підходу до вибору професії та працевлаштування на уміння орієнтуватися в широкому діапазоні професій і спеціальностей. Молодь повинна розуміти необхідність і можливість освоєння перспективних професій і спеціальностей, які користуються попитом на ринку праці; прагнути успіху, бути активно зацікавленою у власній трудовій кар'єрі, бажати заробляти гроші і, поряд з цим, поважати трудівника, чесну і сумлінну працю [2, с. 208].

Рішення про вибір нової професії може виникати впродовж усього періоду активної трудової діяльності людини. Проте найбільш важливим з погляду реалізації суспільно-політичних інтересів є вплив на вибір професії після закінчення школи, в період самовизначення, становлення особистості. Визначальною формою такої роботи є профорієнтація, основа якої – професійний відбір – процес визначення (вияву) за допомогою науково обгрунтованих методів ступеня і можливості формування фізичної, психофізіологічної та соціальної придатності людини для виконання тої чи іншої роботи. Метою профвідбору є добір із загальної кількості претендентів на певний вид професійної діяльності тих осіб, які за своїми особистісними даними максимально придатні для цього [2, с. 210].

Стосовно трудової організації проблема профвідбору полягає у визначенні професійної придатності – сукупності особливостей людини, її здібностей і схильностей, що обумовлюють ефективність певного виду діяльності і задоволеність обраною професією [2, с. 210].

Не всі люди в однаковій мірі здатні освоювати ту чи іншу професію – один легко оволодіває навичками, досягає професійної досконалості, іншому потрібні роки. Трапляється, що в процесі тривалого навчання втрачається інтерес до обраної професії і людина змінює раніше обраний

вид діяльності. Призначення профвідбору – зменшити проблеми через незадоволення обраною професією чи відсутність у працівника необхідних здібностей, хисту [2, с. 211].

Практика свідчить, що більшість молоді визначає свій життєвий шлях самостійно під впливом обставин, які не мають нічого спільного зі свідомою профорієнтацією. Результатом цього може стати загальна незадоволеність працею, байдужість до її змісту, бажання змінити місце роботи, безробіття. Вирішення проблеми – у створенні системи профорієнтаційної роботи, що поєднувала б комплекс заходів, спрямованих на пропаганду потрібних професій, організацію ознайомлення зі спеціальністю, навчання у виробничих умовах, трудове виховання [2, с. 212].

Професійне виховання – це комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування в учнів особистісних якостей, які лежать в основі профпридатності, таких як професійна направленість, відповідальність, дисциплінованість, позитивне відношення до праці тощо. В процесі професійного виховання професійні інтереси мають переростати у відповідні прагнення, ідеали і покликання [1, с. 38–39].

Вирішення цієї задачі в більшій мірі актуальне на етапах допрофесійного становлення особистості і професійного навчання, коли відбувається соціалізація і освоєння культурних традицій суспільства. Як правило, ця робота лягає на плечі педагогів, вчителів, наставників, які займаються загальноосвітньою і професійною підготовкою майбутніх фахівців [1, с. 39].

Ефективність освіти, як зауважує Ж. Тощенко, багато в чому залежить від того, яку мету мають учасники цього процесу, і насамперед учні та студенти, що вони хочуть реалізувати у своєму житті за допомогою освіти. У цьому контексті дуже важливо виявити залежність між соціальною і професійною орієнтацією. Соціальна орієнтація – це визначення людиною свого місця в системі суспільних відносин, вибір бажаного соціального статусу і шляхів його досягнення. Професійна орієнтація – це усвідомлення того набору професій, який пропонує в даний момент суспільство, і вибір із них найбільш привабливої [2, с. 212].

Соціальна і професійна орієнтація взаємодіють, бо соціальний стан людини в суспільстві визначається характером і змістом його професійної діяльності [2, с. 212].

Однак соціологічні дослідження свідчать, що вибір професійної освіти лише частково зумовлюється змістом самої тільки професійної діяльності. Більш ніж на професію молодь орієнтується на своє майбутнє соціальне становище, тому соціальна орієнтація випускників шкіл формується набагато раніше від професійної орієнтації. Вони мало проінформовані про зміст майбутньої професії, але усвідомлюють те, які життєві блага, привілеї, матеріальний добробут вона забезпечує. Особливо посилилась соціальна орієнтація в період ринкових перетворень. Різко

збільшилась кількість бажаючих отримати економічну, фінансову, юридичну освіту, через те, що саме ці види освіти дають можливість бути у майбутньому лідером, матеріально забезпеченим, зайняти високу соціальну позицію в суспільстві. Сучасну молодь не приваблює фізична праця, виробничі професії, що потребують середньої та вищої спеціальної освіти [2, с. 212–213].

Щільно до проблеми мети примикає проблема мотивів навчання. Якщо в загальноосвітній школі інтерес до освіти дещо розмитий установками «так потрібно», «вимагають батьки», «всі вчаться», то в професійних середніх та вищих школах він чітко проявляється в бажанні отримати престижну професію, залучитись до інтелектуальної сфери діяльності. В умовах ринкових відносин виявляється особистий інтерес до високої заробітної плати, отримання економічної незалежності, майбутнього влаштування в житті [2, с. 213].

Не можна не зазначити, що однією з проблем сучасності є низька професійна стабільність.

Зміни, що відбуваються в суспільній свідомості, зумовлені невинуватою невідповідністю соціально-економічних умов різних видів праці, а передовсім її оплати [2, с. 213]. Багато випускників середніх і вищих навчальних закладів працюють не за фахом. Безробіття призводить до того, що фахівці змушені працювати на посадах, які не потребують високого рівня підготовки [2, с. 213].

Для подолання перекосів у суспільній свідомості в оцінці престижності професій, у формуванні професійної орієнтації та мотивації праці велике значення має забезпечення в системі освіти поєднання навчання з продуктивною працею. Завдяки цьому молодь зможе набути не тільки трудових навичок, а й усвідомити суспільну значущість праці; молоді відкриються можливості свідомої орієнтації у трудовій сфері, а отже – економічної свободи, у неї виникне інтерес до поповнення знань. Без цього праця, на думку видатного педагога А. Макаренка, є педагогічно нейтральною, тобто не формує духовне багатство особистості [2, с. 213].

У цьому зв'язку надзвичайно важливою стає співпраця навчальних закладів з науковими та виробничими організаціями, а також участь учнів і студентів у дослідженні й вирішенні конкретних проблем [2, с. 214].

Слід зазначити, що недоліки в роботі вищих навчальних закладів стосовно важливості розуміння професійної самореалізації в системі вищої професійної освіти тягнуть за собою низку серйозних проблем, які суттєво впливають зокрема як на молодих фахівців на початку їх професійної кар'єри, так і на ефективність праці в цілому. Наприклад, це такі існуючі проблеми, як проблема різноманітності складу професійного середовища, несформованість методологічної підготовки, відсутність сучасного професійного мислення, нерозуміння суті сучасних соціально-економічних умов діяльності, проблема невисокої ефективності роботи та інше.

Різноманітність складу професійного середовища пов'язана, серед

іншого з орієнтованістю на різні парадигми отримання освіти та професійної роботи. Всі вони, на наш погляд, можуть бути розташовані між двома крайніми полюсами. Перша парадигма орієнтується на «зниження» сутнісної теоретичної інформації щодо прикладного використання у здійсненні професійних дій і функцій у певній галузі діяльності з урахуванням часткової адаптації професійних навичок і вмінь осіб, які позиціонують себе в якості практично підготовлених фахівців. Зорієнтована таким чином професійна свідомість повністю або частково відкидає необхідність фундаментальної теоретичної підготовки, орієнтованої на сприйняття феноменів реальності, і більшою мірою орієнтується на практичну діяльність, ніж на розуміння, пояснення або дослідження. Варто додати, що сучасна культурна та економічна ситуація на рівні засобів масової інформації постійно транслює цю парадигму [7, с. 27–28].

Друга крайня парадигма, реалізована в сучасних умовах набагато рідше, – це, власне кажучи, поглиблена філософсько-методологічна підготовка, в межах якої практична робота позиціонується як щось вторинне, в порівнянні з розумінням, поясненням та дослідженням феноменології. Справедливості ради відзначимо, що теоретичність, фундаментальність і концептуальність як професійні конструкти в цілому привабливі для будь-яких фахівців, де б вони не отримали свою освіту, оскільки здатні створити «символічний професійний капітал», проте парадигма глибокої теоретичної освіти та самоосвіти надзвичайно важка в застосуванні і вимагає добре освічених кадрів. Організація такої підготовки в тій чи іншій мірі реалізує зміст однієї з цих парадигм, але нахил в сторону першої в останні роки цілком очевидний, особливо при легітимізації в сучасних ринкових умовах різних прискорених, скорочених, заочних, дистанційних та інших форм професійної підготовки фахівців. Чимала роль тут належить реформі вищої професійної освіти щодо ступеневої підготовки фахівців, її орієнтації на «світові стандарти» в освіті. Наслідки підпорядкування змісту і традиційних форм професійної освіти (орієнтирами яких протягом багатьох років були фундаментальність, наступність, ієрархічність, реалістичність) комерційним цілям створює додаткові, нехай навіть відстрочені в часі, труднощі для тих, хто сьогодні отримує освіту: на наш погляд, вони виявляються, насамперед, у відсутності сучасного професійного мислення і відповідної ментальності, у низькому рівні оцінювання власного особистісного і професійного потенціалу, нерозумінні суті сучасних соціально-економічних умов діяльності [7, с. 28–29].

Початок здійснення самостійної професійної діяльності після закінчення тієї чи іншої форми навчання – для людини досить складний адаптаційний період у професійній кар'єрі на новому робочому місці, навіть для добре підготовленого, досвідченого фахівця; тим більше, він важкий для тих, хто не має професійного досвіду, сформованої

професійної ментальності, не позиціонується як фахівець у конкретному професійному середовищі, не знайомий з професійними трендами тощо. Здебільшого вже перші самостійні зіткнення з «реальністю професії» вимагають значної перебудови в системі професійної та дослідницької мотивації, вибудовування нових соціальних відносин, освоєння нових способів позиціонування себе як професіонала в професійному середовищі, адаптації до іншого професійного статусу і, головне, – до нового рівня відповідальності за здійснення професійних дій у порівнянні з навчальними діями [7, с. 29].

Можна виділити цілий ряд зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлюють не тільки невисоку ефективність роботи, але й переживання криз професіоналізації, вигорання, розчарування в професії фахівців вже на першому етапі професійного становлення [7, с. 29].

Перша група проблем – це несформованість особистісних смислів у професії, поява труднощів у професіоналізації, побудова віртуального професійного «Я», невідповідність професійної підготовки потребам сучасного ринку праці. Така людина несвідомо шукає в роботі можливості реалізувати свої цілі і, не знаходячи їх, втрачає внутрішню мотивацію до здійснення професійних кроків щодо кар'єрного зростання [7, с. 29].

Друга група проблем – шаблонність, негнучкість професійної поведінки, прагнення діяти за зразком, що пояснюється низьким рівнем мобільності фахівця, вузькістю його професійного простору діяльності. Це, на наш погляд, – теж прямий наслідок професійної освіти, яка не орієнтується на практичну діяльність фахівця. Будь-яка необхідність відхилення від типових завдань може викликати внутрішню паніку, інтелектуальне сум'яття, тривожність та професійне безсилля щодо подальшого професійного розвитку [7, с. 30].

Третя група проблем – нерозвинена професійна рефлексія щодо межі компетентності фахівця, його здатності до критичного самооцінювання й самоконтролю, розуміння та усунення недоліків професійної підготовки [7, с. 30].

Четверта група проблем – егоцентрична професійна позиція, емоційна і когнітивна заглибленість своїм професійним «Я». Власний професійний рівень в такому разі розглядається як норма, стандарт здійснення професійної діяльності, що не вимагає ніяких істотних змін, як критерій достовірності та правильності здійснення професійної роботи. Такі фахівці часто накопичують деякі «власні напрацювання», котрі не витримують об'єктивної професійної перевірки, а тому вони вважають себе «невизнаними» у професійній самореалізації в тій чи іншій галузі діяльності [7, с. 30].

П'ята група проблем – відсутність професійної спеціалізації фахівців у здійсненні професійної діяльності. Досить часто фахівець береться вирішувати будь-які проблеми, готовий працювати без обмежень і

концептуальних правил, використовуючи відомі йому прийоми та методики без рефлексії щодо професійного досвіду в тій чи іншій галузі. Це призводить до відсутності необхідної відповідальності при аналізі професійних проблем, і не сприяє усвідомленню власних професійних інтересів, схильностей і здібностей, пошуку інформації та саморозвитку в певній сфері діяльності [7, с. 30–31].

Шоста група проблем – невисокий рівень теоретичної, а часто й практичної підготовки. Такий фахівець, як правило, слабо теоретично підготовлений, не вивчає сучасну наукову літературу щодо ефективності конкретних видів професійної діяльності, мотивуючи це відсутністю нібито об'єктивного доступу до бібліографічних наукових джерел, слабо орієнтований в теоретичному і практичному полі своєї професії, особливо в інноваціях, і не розрізняє на рівні достовірності реальні потреби підвищення власного рівня кваліфікації [7, с. 31].

Сьома група проблем – недостатня сформованість професійної ментальності, відсутність сучасного бачення професійного середовища, інших людей і самого себе. Професійна ментальність фахівця є системою сформованих в індивідуальному професійному досвіді взаємопов'язаних образів і концептів людини, уявлень про те, що в ньому є сталим або може бути сформованим, що підлягає або не підлягає зміні, які передумови визначають можливості змін і т. п. Професійна ментальність сучасного фахівця обумовлена основними соціально-економічними концептами та домінуючим сприйняттям роботодавцями особистості фахівця та результатів його діяльності під кутом зору реалізації власних цілей і мотивів, що може обумовлювати вибір того чи іншого виду кар'єрного консультування [7, с. 31].

Аналізуючи проблему професійного самовизначення в науковій та практичній літературі, можна стверджувати, що майбутні фахівці відчують значні труднощі при спробі аналізу своєї придатності до тієї чи іншої професії, що зумовлено неадекватністю оцінки не тільки своїх якостей, але й вимог професії. Більш повно й адекватно усвідомлюється рівень необхідних знань, умінь, навичок, тобто рівень розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери, з боку досвідчених дорослих. Навіть у працюючих за фахом людей нерідко бувають занадто обмежені уявлення про свої обов'язки, помилкове уявлення про вимоги професії. Вузкість професійної самосвідомості в ряді випадків може бути зумовлена обмеженістю досвіду трудових відносин та психологічних знань про себе як про майбутніх суб'єктів професійної діяльності, а також недостатньою увагою до оцінки та самооцінки особливостей професійної підготовки та розвитку в загальній структурі навчально-професійної діяльності [7, с. 48].

Знання про професії С. Фукуяма вважає однією з головних умов професійного становлення та формування професійної самосвідомості в юнацькому віці. Учений наголошує на тому, що доступ до знань у певній

галузі діяльності, має забезпечуватися постійно й систематично. Людина прагне передбачити і підготуватися в ідеальному психологічному плані до того, що їй належить робити [7, с. 48].

Отже, представляється доцільним і актуальним зосередження уваги на визначення вимог професії до особистості фахівців конкретних галузей виробництва, ознайомлення з проблемами, які можуть виникати в практиці роботи, враховуючи професійно-особистісний потенціал та його успішний професійний розвиток на більш ранніх етапах трудової діяльності [7, с. 48].

А. Деркач зазначав, що успішність фахівця визначається сукупністю спеціальних, загальноспеціальних, загальнопрофесійних, загальноосвітніх знань й умінь, а також відповідністю особистості вимогам до психічних, психофізіологічних, соціально-психологічних якостей майбутніх фахівців [7, с. 49].

В умовах конкуренції формування професійної самосвідомості стає складовою частиною професійної освіти особистості [7, с. 49]. Важливим чинником професійної успішності людини є рефлексія та організація практичного застосування набутих знань як процес самопізнання і самоаналізу, що дає змогу людині усвідомити прогалини у своєму професійному розвитку та освіті. У результаті формується суб'єктивно значимий запит на ті чи інші знання та вміння. Самопізнання надає можливість людині усвідомити свої мотиви, цілі професійної діяльності, професійні здібності. Такий підхід є актуальним на сучасному етапі, коли провідними в підготовці кадрів є особистісно-орієнтовані методи навчання, орієнтовані на розвиток зацікавленості індивіда в активній професійній діяльності [7, с. 49–50].

Треба зазначити, що в роботі Т. Казанцевої представлені чотири етапи професійного становлення особистості:

1 стадія – виникнення і формування професійних намірів. Соціальний і психологічний вибір під впливом сім'ї, школи.

2 стадія – професійне навчання. Її результатом є підготовка особистості до формування мотиву професійної діяльності.

3 стадія – активне оволодіння професією, яке супроводжується пошуком особистістю свого місця в системі виробничого колективу, визначенням певного рівня розвитку професійно важливих якостей людини.

4 стадія – самореалізація особистості в самостійній професійній праці [7, с. 58].

З нашої точки зору, найбільшій підтримки вимагає саме перша стадія. Крім визначення у професійній галузі діяльності, необхідно стимулювати і спонукати учнів старших класів до побудови «проекту» власної кар'єри, стратегії подальшого професійного життя. Тобто, поряд із профорієнтаційними тестами, необхідна більш глибока особистісна робота, спрямована на побудову образу професійного майбутнього. Причому,

«проект» розглядається, як утворення, яке суб'єктивно детермінує шлях у професії. Це певною мірою інтуїтивна «проекція» себе в майбутнє, інтелектуальний «план» й уявлення про можливе життя, це картина життєвої перспективи, передчуття можливого шляху розвитку і відчуття власного призначення у сучасному сьогодні [7, с. 58].

Розвиток кар'єри особистості на засадах формування професійної «Я-концепції» повністю відповідає гуманістичній парадигмі у філософії і теорії професійної освіти та ідеям особистісно орієнтованої освіти. Істотні характеристики особистісно орієнтованого навчання передбачають відображення у змісті, моделях і технологіях професійної освіти, організації спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу, формування індивідуального професійного профілю майбутніх фахівців. Віддзеркалення у процесі підготовки умов реального професійного середовища сприятиме професіоналізації, ефективній самореалізації особистості в обраній професії, окресленню реальних шляхів розвитку кар'єри на всіх життєвих етапах людини [7, с. 76].

А. Ростунов розглядає проблему професійної придатності з точки зору системного підходу як велику систему, що містить чотири функціональних блоки: профорієнтація, профвідбір, профпідготовка і проадаптація. Кожен блок, у свою чергу, складається з декількох підсистем нижчого рангу, які й забезпечують функціонування як відповідних підсистем, так і всієї системи в цілому:

Підсистема профорієнтації. Головне завдання полягає в підготовці молоді до вибору професії і початку професійного навчання.

Підсистема профвідбору. Її мета – виявлення найбільшої відповідності між індивідуальними особливостями абітурієнта і специфікою майбутньої професійної діяльності.

Підсистема профпідготовки, яка має за мету розкриття суті діяльності та розробки моделі підготовки фахівця.

Підсистема проадаптації. Автор виділяє чотири рівні адаптації: ознайомлення; перехід до самостійної діяльності; повна професійна самостійність; майстерність [7, с. 81–82].

Актуальність більшості сучасних досліджень у галузі інженерної психології полягає у перегляді основних методологічних підходів психологічного вивчення професійної придатності суб'єкта праці у професіях, які пов'язані з технічними системами і засобами. Ускладнення технології виробництва зумовлює «ускладнення» структури особистості працівника, посадові обов'язки якого вимагають її використання. Відповідно, окрему технологію (наприклад, технологію напівавтоматичного зварювання) може освоїти працівник, який володіє специфічними антропометричними та психофізіологічними властивостями, які, як правило, прописані у професіограмі професії. Специфічною особливістю професійного відбору у професіях типу «людина-техніка» є

перевірка можливості «довірити» певну технологію чи засіб виробництва, які за нецільового, невмілого використання можуть зашкодити життю і здоров'ю не лише працівника, а й інших людей [8, с. 97].

Основна мета профорієнтації – полегшити професійний вибір на певному етапі соціально-вікового розвитку, спрямувати особистісний розвиток суб'єкта праці у певному напрямку. Правильно організована профорієнтаційна робота налаштовує особистість до глибокої рефлексії особистісних якостей, в ході якої вибір професії є похідною від індивідуально-психологічних властивостей суб'єкта праці та соціально-економічних і культурно-історичних умов розвитку суспільства. Ознайомлення з професіями, психологічне вивчення професій, формування реалістичної картини професійного світу передбачає навчити людину вибирати професію «по собі» і для себе (Е. Зеєр, Е. Симанюк, М. Пряжніков) [8, с. 97].

Функцію проведення профорієнтаційної роботи покладено на шкільні й позашкільні навчально-виховні заклади, центри зайнятості населення, вищі навчальні заклади. Кожна з цих соціальних інституцій виконує власну функцію у процесі вибору професії [8, с. 97]. У зв'язку з розвитком науки, техніки, технологій, суспільного устрою, організації праці, особистої майстерності працівників увесь час відбувається зміна світу професій. Зокрема, зміст праці настільки змінюється, що навіть за старої назви професія виглядає як нова, яку необхідно повторно освоювати або змінювати на іншу [8, с. 97].

Навчання є одним з підготовчих етапів до майбутньої професійної діяльності. У цей період майбутній працівник має змогу визначитись з напрямком професійної підготовки, спробувати себе у ролі представника певної професії, вивчити власні індивідуальні психофізичні властивості, які є основою успішного виконання професійної діяльності. Навчання у вищому навчальному закладі має бути результатом свідомого вибору студента, який уже передбачає глибоку і детальну рефлексію власних здібностей, досвіду, ціннісних диспозицій, умов і запитів соціального середовища. Усвідомлений професійний вибір – це результат узгодження внутрішніх особливостей особистості з зовнішніми запитами суспільства, який реалізується у вчинковому акті, де суб'єкт самостійно приймає рішення щодо свого професійного майбутнього [8, с. 99].

Певною мірою про рівень професіоналізму молодих випускників свідчать продукти їхньої професійної діяльності. «Теоретизація» вищої і професійно-технічної освіти, проведення комплексних кваліфікаційних екзаменів у формі усних виступів, позбавляє як викладача, так і студента можливості бачити, якого рівня професіонала випускає ВНЗ [8, с. 100].

Вміння відтворювати теоретичний матеріал ще не означає, що студент зможе втілити його на практиці, у професійній діяльності. У процесі оволодіння професійною діяльністю «знати» й «уміти» – це різні

речі. Іноді для того, щоб конкретні знання перетворилися у практичні трудові дії, замало знати алгоритми їх побудови, послідовність відтворення, специфіку виконання. Жоден соціальний інститут не може створити умови для появи цілком придатних для професійної діяльності працівників до того, як вони включаться у трудову діяльність. Г. Костюк однією з проблем виробничого навчання вважає «книжний характер» знань учнів, який, на його думку, можна подолати за рахунок включення особистості у виробничий процес. Навіть лабораторна практика студентів не зможе замінити «живої праці», з її непередбачуваними труднощами, унікальними за своєю суттю завданнями, трудовим колективом і системою міжособистісних відносин [8, с. 100–101].

У процесі підготовки фахівців варто використовувати проблемно-пошукові завдання, які поряд із завданнями репродуктивно-відтворювального характеру розвивають у працівника «готовність» у певних нетипових професійних ситуаціях знаходити ефективний спосіб вирішення і залишатися професіоналом [8, с. 101].

Професійна підготовка спеціаліста передбачає озброєння його достатнім рівнем знань, умінь і навичок. Проте навіть успішне вирішення типових виробничих завдань не може гарантувати успішності у реальній професійній діяльності. Працівник повинен володіти професійною гнучкістю, яка надасть змогу пристосовуватися до динамічних умов діяльності. З огляду на це, на думку Г. Балла, лише професійна самостійність і незалежність є основою творчості у професійній та інших видах діяльності [8, с. 101]. Професійний рівень підготовки спеціаліста, згідно з положеннями, сформульованими В. Моляко, може розвиватися на рівні загального професіоналізму, як здатність виконувати певну професійну діяльність, так і на рівні професійної майстерності, що передбачає накопичення та синтез досвіду, який дає можливість виконати завдання на високому рівні за будь-яких умов [8, с. 101–102].

Істотним для кар'єро орієнтованого підходу в підготовці майбутніх фахівців є застосування компетентнісних технологій навчання, що орієнтуються на успішний професійний розвиток особистості, передбачаючи системне відтворення в навчальному процесі реальних умов професійної діяльності, оновлення змісту, форм і методів професійного навчання, спрямованого на формування ціннісно-мотиваційної складової та відповідного рівня компетентності. Причому, компетентність має передбачати не тільки наявність у фахівця загального рівня професійної підготовки, його готовність до здійснення реальних професійних дій у конкретній галузі праці, насамперед, і здатність до системного професійного удосконалення. Ефективність кар'єрного зростання особистості в реальних умовах праці істотним чином зумовлена характером її взаємодії з навколишнім професійним середовищем, рівнем творчого пристосування особистості до актуальних професійних вимог,

особистісним сенсом у тій чи іншій галузі діяльності. Причому, саме рівень професійної компетентності є визначальним чинником у формуванні сучасних професійних цінностей особистості, її кар'єрних орієнтацій щодо професійної самоактуалізації в умовах ринкового середовища. Важливим у цьому є визначення критеріїв кар'єрного зростання, задоволеності працівника від виконаної роботи [7, с. 103].

Підвищення змістовності праці, збільшення її складності вимагає відповідної кваліфікації працівника. Запровадження нових функцій та професій, посилення науково-технічного потенціалу, впровадження виробничих новацій має супроводжуватися підготовкою кадрів, здатних експлуатувати нову техніку, обладнання, технологічні процеси. Робітники, які не пройшли спеціальної підготовки, не можуть, а то і не хочуть сприймати новації в трудовому процесі, бо вони більш жорстко регламентують темп і ритм роботи, вимагають більшої відповідальності, виконавської ретельності, затрат нервово-психічної енергії, зламу звичних стереотипів [2, с. 103–104]. Вирішальним чинником професійної успішності майбутніх фахівців стає їх підготовка в системі вищої професійної освіти, яка забезпечує професійний розвиток і самореалізацію особистості.

Високоосвічена молодь – головний стратегічний резерв соціально-економічних реформ в Україні, без якого неможливий подальший розвиток суспільства [5, с. 15].

Як відомо, розвиток світової цивілізації закономірно призводить до постійних змін суспільної значимості, престижності, розповсюдженості, доступності багатьох професій [4, с. 103].

Суспільство зацікавлене в тому, щоб допомогти людині виробити правильну «само модель», що дозволяє їй визначити ті види занять, які в найбільшій мірі відповідають її індивідуальним здібностям і даруванням [3, с. 135].

Отже, людина в процесі свого становлення як суб'єкта оволодіває своєю особистістю як засобом та можливістю успішної професійної діяльності та життєдіяльності в цілому [9, с. 84].

У зв'язку з цим концептуальні основи і державні пріоритети розвитку освіти в Україні розглядаються передусім з позицій її ролі й місця в забезпеченні життєдіяльності суспільства, безпосереднього взаємозв'язку зі сферою праці. З цією метою ведеться активна системна робота зі створення умов для визначення освітніх проблем розвитку країни та її регіонів у контексті політичного бачення і прийняття рішень на державному рівні, вирішення із залученням сфери освіти проблем, що виникають на ринку праці, надання системі освіти більшої гнучкості й ширших можливостей для одержання громадянами професійної підготовки [5, с.16].

При цьому, значною мірою враховується об'єктивний вплив загальних для сучасної цивілізації тенденцій розвитку [5, с. 15]. Перша

тенденція – посилення процесу глобалізації економіки, взаємозв'язку й взаємозалежності держав світу [5, с. 15]. Друга – розширення умов для індивідуального розвитку особистості, її самореалізації у світі [5, с. 15].

Таким чином, перед освітою, зокрема вищою, питання професійної самореалізації особистості є одвічно актуальною проблемою і з кожним роком потребує удосконалення шляхів свого розв'язання. Вважаємо, що важливе місце у вирішенні даного питання належить також і діагностичній роботі, яка дозволяє дослідити рівень професійної компетентності майбутніх фахівців та ефективність кар'єро орієнтованого підходу у створенні педагогічних умов для професійного розвитку та кар'єрного зростання особистості в сучасних умовах. Саме діагностична робота визначає наступність у проведенні подальших досліджень. Результати діагностики відкриватимуть нові перспективи для подальших розвідок у вдосконаленні педагогічних умов процесу професійної самореалізації майбутніх фахівців відповідних фахів в системі вищої професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудкова Е. В. Основы профориентации и профессионального консультирования : Учебное пособие / Е. В. Гудкова; Под ред. Е. Л. Солдатовой. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 125 с.
2. Дворецька Г. В. Соціологія праці : Навч. посібник / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2001. – 244 с.
3. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.
4. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О. М. Кокун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. – 200 с.
5. Кремень В. Г. Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 327 с.
6. Литвин М. В. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття. Кн. 3: Модернізація освіти / В. М. Литвин, А. П. Андрущенко, А. М. Гуржій та ін. – К. : Навч. книга, 2004 – 943 с.
7. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах: монографія / В. Т. Лозовецька. – Київ: 2015. – 279 с.
8. Мазяр О. В. Психологія праці : модульний курс : навчальний посібник / О. В. Мазяр, В. В. Кириченко. – Житомир : Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 190 с.
9. Малхазов О. Р. Психологія праці : Навч. посіб. / О. Р. Малхазов. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 208 с.
10. Радул В. В. Соціально-професійне становлення особистості: [Монографія] / В. В. Радул, О. В. Михайлов, І. П. Краснощок, В. А. Кушнір / За редакцією В. В. Радула. – Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. – 263 с.